УДК : 1. 101. 16

Сооронбаева Чолпон Кабыловна

Батырканова Бурул Рысмендеевна

САНАРИПТИК ДООРДОГУ ЭТИКАЛЫК ДИЛЛЕМА

AN ETHICAL DILEMMA IN THE DIGITAL AGE

К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети

Аннотация. Илимий макалада санариптик технологиянын адамдын жүрүм-турумуна, адеп-ахлак нормаларына жана баалуулуктарына тийгизген таасири иликтенип, санариптик байланыш каражаттарын колдонуудан, маалыматты сактоодон жана жеке маалыматтарды чогултуудан жана пайдалануудан келип чыккан этикалык дилеммалар талкууланат.
Негизги сөздөр: санариптик этика, акыйкаттулук, коопсуздук, ачыктык, санариптик сабаттуулук, жасалма интеллект

Киришүү: Санариптик этика — бул санариптик технологияларды колдонуунун контекстинде пайда болгон моралдык, социалдык жана маданий маселелерди изилдөөгө багытталган илим. Санариптик этиканын философиялык өзөгү адам менен санариптик технологиялардын ортосундагы өз ара аракеттешүүнүн негизги принциптерин, баалуулуктарын жана нормаларын түшүндүрөт.

Актуалдуулугу: Цифралык этиканын темасы тез технологиялык прогресстин контекстинде өзгөчө актуалдуу болуп жатат, ал адамзаттын жашоосунун ар тараптуу чөйрөлөрүнө таасир этет. Гуманисттик көз карашта санарип технологиялар адамдын табиятын жана коомду жалпы мүнөздө кандайча өзгөртө алаары жөнүндө ой жүгүртүүнү сунуштайт.

Жыйынтыктоо: Илимий изилдөөлөр гармониялуу өз ара жашоону кантип камсыз кылуу керектиги жөнүндө суроолорго жооп издеп, адам менен Интернеттин ортосундагы этикалык дилеммаларды аныктайт. Технологиялык прогресстин контекстинде санариптик этиканын актуалдуулугун түшүндүрүү, технологияларды иштеп чыгуучулар менен жалпы коомду жоопкерчиликтүү жана туруктуу санариптик ресурстарды колдонуунун жолунда багыттоо үчүн этикалык стандарттар менен принциптерди иштеп чыгуу зарылдыгын баса белгилейт.

Abstract. The scientific article examines the impact of digital technology on human behavior, moral norms and values, and discusses ethical dilemmas arising from the use of digital communication tools, information storage, and the collection and use of personal data.
Keywords: digital ethics, justice, equality, data security, transparency, digital literacy, artificial intelligence.

Introduction: Digital ethics is a science aimed at studying moral, social, and cultural issues that arise in the context of the use of digital technologies. The philosophical core of digital ethics explains the basic principles, values, and norms of interaction between humans and digital technologies.

Relevance: The topic of digital ethics is becoming especially relevant in the context of rapid technological progress, which affects all spheres of human life. From a humanistic perspective, it suggests thinking about how digital technologies can change human nature and society as a whole.

Conclusion: Scientific research identifies ethical dilemmas between humans and the Internet, seeking answers to questions about how to ensure harmonious coexistence. Explains the relevance of digital ethics in the context of technological progress, emphasizing the need to develop ethical standards and principles to guide technology developers and society at large towards responsible and sustainable use of digital resources.

Илим жана технология жаатындагы заманбап жетишкендиктер динамикалуу өскөндүктөн, ЮНЕСКОнун Эл Аралык конгрессинде XX1 кылым «билим, маалымат жана байланыш доору» деп аталып, заманбап баалуулуктарынын өнүгүү векторлорун аныктады. Анда глобалдашуу процесстеринин өнүгүшүнө маалыматтык жана коммуникативдик технологиялар жаатындагы революцияга байланыштуу «адамга багытталган көз караштардын жана түшүнүктөрдүн жаңы тутумунун» зарылдыгы белгилеген [9]. Эң ири философтордун бири К. Ясперс заманбап доорду «техниканын доору» деп атоого болот деп эсептеп, «акыркы эки кылымдагы терең өзгөрүүлөр биздин мезгилде болгонун дүйнөлүк тарыхтын масштабында гана түшүнүүгө болоорун, алардын кесепеттери боюнча өткөн беш миң жылдыктын тарыхынан биз билген эч нерсе менен салыштырууга болбойт" [10]-дейт. Технологиянын жана маалыматтардын заманбап тармагынын оң жана терс жактары бар. Бүгүнкү күндө бир гана философтор эмес, гуманитардык жана техникалык чөйрөнүн өкүлдөрү, саясий жана коомдук ишмерлер илимий-техникалык прогресстин натыйжасы болгон адамдын адеп-ахлактык деградация коркунучуна байланыштуу тынчсызданууусун билдиришүүдө. Заманбап адамдын руханий көйгөйлөрүн техникалык прогресс менен биринчи жолу байланыштырган европалык ойчулдардын арасында х. Ортега и Гассет, А. А.Гусейновду, в. Н. Шердаковду, А. С. Панаринди ж.б. белгилейбиз. Кесиптик этика, прикладдык этика, маалыматтык этика, компьютердик этика, виртуалдык этика ж.б. сыяктуу философиялык билимдердин тармактарынын популярдуулугу жана таралышы кенири болууда. Азыркы учурда, жогорку технологиялардын жана телекоммуникациянын эң жогорку өнүгүшү орногон заманда, дүйнөдөгү маалымат ресурстарын бирдиктүү мейкиндикте бириктирүүгө мүмкүндүк берүүчү, массалык коммуникациялык каражаттары биздин жашообуздун ажырагыс бөлүгү болуп, коомдун бардык иш-аракеттеринин ядросуна айланды. Учурдагы маалымат мейкиндигине мүнөздүү белгилердин арасындагы эки негизги өзгөчөлүктөрдү белгилейли: биринчиси – коомду маалымат менен камсыз кылуунун токтоосуз процесси технологиялык жана социалдык тармактарда, адамдын жашоосунун көптөгөн аспектилерин (маданият, экономика, саясат жана башкалар) камтып жатат. Экинчи өзгөчөлүк – ошол эле учурда адамдын маалыматтык муктаждыктарын канааттандырып ага белгилүү бир таасир көрсөтүп жаткан глобалдык маалымат мейкиндигинин пайда болушу, маалыматтык деңгээлде эффективдүү өз ара аракеттенүүнү, дүйнөлүк маалымат ресурстарына жетүүнү камсыз кылып жатканы менен жакындык өз ара мамилени алыстатты.

Коомдун информациялык мейкиндиги тууралуу бир катар окумуштуулар тарабынан, В.Л. Иноземцев, Й. Масуда, И.Я. Левяш, М. Кастельс, маалымат технологиялары аркылуу адамга жана социумга үстөмдүк кылган таасири каралып келген. М. Кастельстин пикирине ылайык, азыркы коом «маалыматты жыйноонун, иштетүүнүн жана таратуунун жаңы пайда болгон технологиялык шарттардын натыйжасында өндүрүмдүүлүктүн жана бийликтин фундаменталдуу негизин түзгөн социалдык уюштурууга керектүү болгон спецификалык форма катары каралып жатат » [2].

«Маалымат коому маалыматтык технологияларды жана маалыматты өндүрүү ага жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган инфраструктураны өнүктүрүүнүн жогорку деңгээлдеги коому деп эсептейт. Бирок маалымат коомунун өзүнүн калыптанышы, анда маалымат энергия жана материя менен бирге адамзаттын эң маанилүү глобалдык ресурсуна айланат, маалымат мейкиндигин түзүү аркылуу ишке ашат.

Маалыматтык коомду түшүнүүдөгү айырмачылыкка жараша маалымат мейкиндигин социалдык-философиялык түшүнүү да айырмаланат. Бул жерден бир катар ыкмалар өзгөчөлүктөрүн карайлы: экономикалык, саясий, маданий ж.б.

Экономикалык мамилени жактагандар үчүн (В.Л. Иноземцев, И.Я. Лесяш маалымат мейкиндиги – экономикалык өнүгүүнүн жана экономикалык башкаруунун мейкиндиги. Саясий мамилени жактагандар (З. Бауман, Э.Гидденс) маалымат мейкиндигин маалыматтык ресурстарды көзөмөлдөө үчүн саясий күрөштүн аренасы катары аныкташат.

Социалдык-маданий ыкманы иштеп чы-

гуучулар үчүн (В.Г. Виноградский, М.В. Каткова, Е.Тоффлер, А.В. Серегин) маалымат мейкиндиги – инсандын ар тараптан социалдык жана маданий өнүгүү чөйрөсү болуп саналат. Бул ыкманын жактоочулары ал толугураак экенине ишенишет, анткени маалымат мейкиндиги коомдук турмуштун ар кандай аспектилерин: саясий, экономикалык, социалдык-маданий ж.б., башкача айтканда, социалдык-маданий мамиле маалыматтык мейкиндиктин белгилүү бир чөйрөсүн камтыбайт, бирок аны конкреттүү коомдук система гана эмес, бүтүндөй цивилизацияны маалыматты камтыган социалдык системанын өзгөчө бөлүгү катары карайт.

Байланыш тармагындагы маалыматты алуу жана берүү технологияларындагы жаңы жетишкендиктер маалымат мейкиндигине социалдык-маданий мамилени жана анын маалыматтык-психологиялык өлчөмдөрүн тереңирээк изилдөөгө мүмкүндүк берет. А.П. Назаретян маданий мейкиндиктин интеллекти менен сыйымдуулугунун ортосундагы байланышты белгилейт. Изилдөөчү белгилегендей, маалымат мейкиндиги жана анын коомго тийгизген таасири жаатындагы заманбап изилдөөлөр коммуникативдик байланыштардын эволюциясынын маалыматтык-психологиялык жагына көңүл бурбайт [4].

Бул контекстте маалымат мейкиндигинин маалымат базасынын топтомун, аларды колдоо жана пайдалангандыгы үчүн жана алардын маалымат керектөөлөрүнүн маалыматтык өз ара аракеттенүүсүнө карама-каршы келген, маалымат мейкиндиги, ал эми жалпы адам менен коомдун аң-сезимине таасирин тийгизген социалдык-маалыматтык чөйрө катары карашат. Бул чөйрө адамдардын жашоосуна, мамилелерине таасир эткен чөйрөлөр, коомдук-саясий, экономикалык жана маданий-билим берүү ж.б. жалпы багытын түзөт.

XX кылымдын аягында илимпоздор жаңы технологияларды иликтеп, оптимизмге илгерилетүү деп карап, адамзаттын бардык тармактарында үзгүлтүккө учураган, алар технологиялык инновациялардын тереңдиктерин жана көлөмүн жана алардын киришүүсүнүн кесепеттерин жана адамдын жашоосунун ар кандай тармактарын маалыматтандыруунун кесепеттерин биле алышкан жок. Адамды «жаңы түзүлгөн маалымат мейкиндигин, виртуалдык, маалымат чындыгы деп, өз ара аракеттенүү чөйрөсүн алмаштырган адам « деп айтууга болот. Натыйжада, адам жашоосунун ар кандай аспектилери өзгөрдү: байланыш жана өз ара аракеттенүү процесстери, баалуулук түзүмдөрүнө жана ченемдик укуктук системасы өзгөрдү. Мындай кырдаалда виртуалдык коммуникативдик чөйрөдөгү адеп-ахлактык жөнгө салуучуларды иштеп чыгуу керек. Изилдөөчүлөрдүн айтымында, Э.А. Овчинникова жана А. Сергеев, «Жаңы социалдык реалдуулук» «Моралдык жөнгө салынуучу процесстерди түшүнүүнү талап кылган заманбап маалыматтык мейкиндиги түзүлдү» [5].

Албетте, адам жашоонун ритминде жаңы импульстарды белгилөө менен жаңы мейкиндикте адам азыркы учурдагы иштелип чыккан чечимге, олуттуу белгисиздикке ээ болгон жаңы контекстеги жоболорду кайра ойлонуу менен талап кылууга учур келди. Заманбап маалыматтык маалыматтардын прагматикалык жана утилитардык багыты катастрофалык адеп-ахлактык жана этикалык кесепеттерге алып келди. В. Н. Посур мындай деп жазат: «Илимий билим, анын утилитардык функциясы менен гана бааланган адамдын роботехникалык принциби, «роботизация» роботруктурасынын гипертрофиясы болуп саналат»[6]. Маалыматтык мейкиндигинин куралдары маалыматтык технологиялар адам жашоосунун бардык чөйрөлөрүнө кирип кетти. Жаңы маалымат мейкиндиги жаңы тилдин, жаңы символдордун , стилдердин , моданын мейкиндиги болуп калды.

Маалыматтык технологиянын таасири астында адам жашоосунун тышкы жана ички чөйрөсү да өзгөрдү. Бүгүнкү күндө коомдогу муктаждыкты жана керектөө мамилелерин түзүүдө, адамдын материалдык жана сезимтал муктаждыктарын канааттандырууда да маанилүү ролду ойнойт. Адам маалыматтык жана социалдык түзүмдөрдө (санариптик бюрократия, санариптик өндүрүш, жалпыга маалымдоо каражаттары), ага баш ийген дүйнөдө жашайт. Адам өз өмүрүнүн зарыл шарты болгондуктан, өз муктаждыктарын жана үй-бүлөсүнүн муктаждыктарын канааттандырышы керек. Бирок адам өз

укуктарын түшүнүү үчүн, эркиндикке умтулат. Ал анын артынан ээрчип, баалуулуктарды тандагандарга туш болот

Бул заманбап *маалымат адамдын жана коомдун башкы дилеммасы.*

Бул дилемма Э. Филиндин өз ишинде «бар болуу же болбоо» деген айырмачылыктарды талдап чыккан. Анын ишеними менен, бул эки категория адамдын мүнөздөмөлөрүн билдирүү болуп саналат. Адамдардын технологиялык ишмердүүлүгүнүн этикалык көйгөйлөрү биоэтика, экологиялык этика жана маалыматтык технологиялар этикасы сыяктуу түзүлгөн. Маалыматтык технологиялар кандайдыр бир жол менен - өнөр жай, саясат, экономика, адамдын жеке жашоосу менен байланышкан. Алар чындыкты виртуалдаштыруунун аркасында көбүрөөк күч-кубатка жана мүмкүнчүлүктөргө ээ болушат. Виртуалдык чындык адамдарга жана коомго тийгизген мүмкүнчүлүктөргө таасир эткен жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Маалымат мейкиндигинин моралдык-этикалык дилеммасы бүтүндөй маданият кризисине байланыштуу экендигин белгилей кетүү керек. Адеп-ахлактык дилемма технологияны өнүктүрүүдөн улам келип чыккан маданий кризистин натыйжасында аныкталышы мүмкүн. Бул контекстте этикалык дилемма салттуу маданият үчүн кыйынчылыкка туш болот, анда технологиялык прогресстин жана коомдук адеп-ахлактын карама-каршылыктары айдан ачык болуп калат.

О.А. Филина маалымат мейкиндигинин төмөнкү адеп-ахлактык дилеммасын айырмалайт.

1. Нигилизмдин маанисин жоготуу менен мүнөздөлгөн эркиндиктин жана мамиленин дилеммасы.

2. Техникага карата чектен чыккан Технофилиянын жана Технофобиянын дилеммасы оң же терс болуп каралат. Бул жерде дилемманын маңызын аныктасак: а) маалыматтык каражаттардын ортосундагы карама-каршылык жана анын маанилүүлүгү жана маанисиздиги; б) маалыматка каныгуу жана адамга анын психикасына терс таасирин тийгизген карама-каршылык жаралат; в) сөз эркиндиги жана адам аң-сезимин манипуляциялоонун ортосунда карама-каршылык, анын натыйжасында алардын адаттары жана каада-салттары адамдын эркинен жана өзүн-өзү сыйлабагандыгынан жоголот.

3. Массалык маалымат каражаттарынын кызматкеринин эркиндигин жана жоопкерчилигинин дилеммасы. Бул дилеммалардын маңызы азыркы адамдын руханий жана адеп-ахлактык чөйрөсүндөгү кризисти[7] белгилегендей, моралдык жөнгө салуунун жолдорун издөөнү талап кылат.

Адеп-ахлактык жөнгө салуу жолдорунун ичинен төмөнкүлөрдү белгилейбиз –

- мыйзам чыгаруу укугунун жана компетенттүү органдар тарабынан этикалык көзөмөлдүн алкагында коомдун негизги моралдык кыйынчылыктарын түшүнүүгө көмөк көрсөтүү;
- виртуалдык жол менен реалдуу баарлашууну алмаштыруунун натыйжасында социалдык обочолонууну жана бөтөнчүлүктү азайтуу, ошондой эле коммуникациянын салттуу ыкмаларын пропагандалоо;
– тарбиялоо жана агартуу программалары аркылуу, анын ичинде ЖМКны пайдалануу менен техникалык билимсиздик менен адеп-ахлактык сабатсыздыктын ортосундагы ажырымды жоюуга көмөк көрсөтүүгө;
– медианы жана анын милдеттерин адекваттуу түшүнүү үчүн медиа билим берүү ресурстарын пайдалануу менен интернет-көз карандылыкты азайтууга көмөк көрсөтүүгө;
- Интернет тармагындагы жүрүм-турумду жана баарлашууну жөнгө салуу үчүн компьютердик жана тармактык этикетти өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүүгө.

Маалыматтык мейкиндиктин калыптанышына жана иштеп чыгуунун ар кандай ыкмаларына, баа берүүлөргө жана болжолдоолорго карабастан, бир жагынан жаңы чөйрөнү жараткан Жаңы коом - технологиялык прогресстин сөзсүз түрдүү кесепеттерине алып келет. Коомдун жаңы маалымат дооруна өтүү «маалымат мейкиндиги», «маалыматтык этика» сыяктуу түшүнүктөр философиялык дискурсына кирүүнүн себеби болду. Мындай жаңы маалыматтык мейкиндик жаңы дүйнөлүк иш-чаранын жана этикалык-жаранчылыктардын артыкчылыктарын түзүүгө багытталган, анын негизинде азыркы коомдун маалыматтык мейкиндигинин жаңы адеп-ахлактык мүнөздөмөлөрү да өзгөрдү. Жеке адамдын коомдун аң-сезиминдеги таасирин көзөмөлдөө маселеси, ошондой эле адамзаттык жаны этикалык

технологиялык маанайды түзүү жана рухий өзгөрүүлөрдүн жаңы маалыматка байланган адеп-ахлактык баалуулуктарын түзүү жолдору ачылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Казарян В.П. Этика информационных технологий и глобализация // Вестник Московского государственного университета леса – Лесной вестник. 2011. № 2. С. 144-150.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М., 2000. 608 с.
3. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. М., 1999. 208 с.
4. Назаретян А.П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории. Синергетика – психология – прогнозирование. М.: Мир, 2004. 368 с.
5. Овчинникова Е.А., Сергеев А.С. Этические проблемы информационного пространства // Вестник СанктПетербургского университета. Серия 6: Политология. Международные отношения. 2011. № 2. С. 38-43.
6. Порус В.Н. Рациональность. Наука. Культура. М., 2002. 351 с.
7. Филина О.А. Проблемы современной информационной этики: дис. … канд. филос. наук. Тула, 2009. 153 с.
8. Фромм Э. Иметь или быть? М.: АСТ, 2016. 320 с.
9. ЮНЕСКО об информационном обществе: основные документы и материалы. СПб., 2004. 120 с.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М.: Политиздат, 1991. 527 с.